

О. О. Телєжкіна,

Національний фармацевтичний університет, м. Харків

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Автор пропонованої статті засвідчує, що інтертекстуальність є важливою ознакою сучасної української поезії. Дослідник характеризує різновиди інтертекстів, розміщених у сильних передтекстових (заголовок, присвята, епіграф) і внутрішньотекстових (цитата в тексті) позиціях, й окреслює можливі способи їх мовного оформлення в поетичному тексті, а також констатує, що в аналізованих поетичних творах спостерігаються інтенціональні й структурні типи інтертекстуальності.

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальний елемент, інтертекстуальність, прототекст, текст-донор, текст-реципієнт.

Автор предлагаемой статьи говорит о том, что интертекстуальность является важным признаком современной украинской поэзии. Исследователь характеризует разновидности интертекстов, расположенных в сильных предтекстовых (заглавие, посвящение, эпиграф) и внутритекстовых (цитата в тексте) позициях, и указывает возможные способы их языкового оформления в поэтическом тексте, а также констатирует, что в анализированных поэтических произведениях были выявлены интенсиональные и структурные типы интертекстуальности.

Ключевые слова: интертекст, интертекстуальный элемент, интертекстуальность, прототекст, текст-донор, текст-реципиент.

The author of the proposed article proves that intertextuality is an important feature of modern Ukrainian poetry. The researcher describes the types of intertexts placed in strong pre-textual (title, dedication, epigraph, etc.) and in-textual (quotation in the text) positions, and outlines possible ways of their language forms in the poetic text. The author also notes intentional and structural types of intertextuality used in the analyzed poetry.

Key words: intertext, intertextual element, intertextuality, prototext, text-donor, text-recipient.

Особливості реалізації явища інтертекстуальності вже тривалий час привертають увагу дослідників із різних галузей наукового знання. З-поміж праць останніх років виділяють розвідки таких мовознавців, як Н. Кузьміна, Т. Литвиненко, В. Москвін, О. Переломова, В. Рижкова, О. Рябініна, І. Шаповалова, Ю. Шпак. Зважаючи на поширеність інтертекстуальних елементів у творах художньої літератури загалом і поезії зокрема, вбачаємо за доцільне проаналізувати особливості їх репрезентації в сучасній українській поезії. Оскільки це питання у вітчизняній лінгвістиці розглядалося фрагментарно, виникає необхідність його детального вивчення, що зумовлює актуальність порушеної проблеми.

Мета статті – визначити різновиди інтертекстуальних елементів і способи їх уведення в поетичні твори сучасних українських авторів, з'ясувати типи інтертекстуальності, представлені в сучасній українській поезії.

Результати аналізу дібраного фактичного матеріалу засвідчили, що у творах сучасних українських поетів спостерігаються такі різновиди експліцитних інтертекстуальних елементів, як заголовок, присвята, епіграф, цитата.

До заголовків, які можна розцінювати як інтертекст, належать прецедентні назви. Це власні імена, що виступають знаками української національної історії чи культури, як-от: «Климентій, Син Зиновія», «На смерть Пантелеймона Куліша» (В. Базилевський), «Балада про Кармалюка», «Василеві Симоненкові», «Оскарження Івана Гонти», «Реквієм Павлові Тичині», «Смерть Шевченка» (І. Драч), «Маруся Чурай», «Пам'ятник І. М. Сошенку», «Повернення Шевченка», «Чадра Марусі Богуславки», «Графиня Розумовська», «Вінграновський над Россю» (Л. Костенко), «Балада про Марусю Чурай», «Шевченко» (М. Луків), «Голос Крушельницької» (С. Майданська), «Т. Г. Шевченко перед пам'ятником Миколі І», «Архип Тесленко в Харківцях», «Гравюри Георгія Якутовича», «Літописець Нестор», «Марії Примаченко», «Диптих про Лесю Українку», «Начерки до портрета Івана Франка» (П. Мовчан), «Іван Франко в Одесі», «До Івана Франка», «До Маяковського», «Жест Павла Тичини», «Максиму Рильському в день його столітнього ювілею», «На відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку в селі Лозівці», «На смерть Володимира Сосюри», «Тарас Шевченко у Варшаві», «Франко читає «Мойсея»», «Читаючи Григорія Косинку» (Д. Павличко), або світової історії та культури, зокрема: «З епістолярію Плінія Молодшого», «Ду Фу», «Евріпід», «Сізіфів камінь», «Мольєр», «Любов Лі Бо» (В. Базилевський), «Монтень чи Свіфт» (І. Драч), «Ображений Торквемада», «Тінь Сізіфа», «Ван-Гог», «Гюго в старому маяку» (Л. Костенко), «Мотив Цветаєвої» (М. Луків), «Мікеланджело», «Небо Кибальчича», «Танок Саломей», «Чюрльоніс» (С. Майданська), «Пам'яті Василя Шукішина», «Портрет Ван-Гога» (П. Мовчан), «Біля будинку Полін Джонсон», «Біля пам'ятника Колумбові», «В будинку Гемінгвея під Гаваною», «В хаті Сергія Єсеніна», «Читаючи Шолома-Алейхема» (Д. Павличко). Крім того, до таких заголовків доречно віднести топоніми й числівники, які вказують на історично значущі місця і дати: «Берестечко» (Л. Костенко), «Пам'яті 30-х», «У Голосієві», «У Суботіві» (М. Луків), «Поети 1825 року» (П. Мовчан), «Бабин Яр» (Д. Павличко). Як слушно зауважує Є. В. Джанджакова, такі заголовки поетично значущі, тому що містять такі слова і словосполучення, котрі й поза заголовком мають високий культурний потенціал [1, с. 208].

Цей перелік не є вичерпним, оскільки подібні заголовки доволі частотні в сучасній українській поезії, проте в контексті нашого дослідження більш важливий не їх кількісний показник, а смислове навантаження. Окрім того, що заголовок є виразником концепції поетичного твору, заголовок такого типу несе інформацію про можливу наявність у віршованому тексті цитат чи натяків на особливості вираження вжитого оніма. Так,

у І. Драча в «Реквіємі Павлові Тичині» знаходимо образ арфи: *Чому так хочеться побігти в його роки, / В його далекі молоді літа, / Й собою затулити його арфу – / Бо ж подарована була Україні арфа, / Одна-однісінька на все життя України*, й тут безпомилково прочитується відсилання до прототексту ранньої поезії П. Тичини «Арфами, арфами». Крім того, І. Драч вказує на тяжіння П. Тичини до складних новотворів-прикметників: уживаючи Тичинине «золотооке сонце» «ніжнотонними» й доповнюючи цей ряд «стокрилата доля», «ніжно-безборонний», «сонцетканий». У творі І. Драча ми спостерігаємо яскраві ознаки особливого текстотворення П. Тичини.

До інтертекстуальних елементів також належать заголовки-цитати, наприклад, у М. Сома «Повій, вітре, на Україну» (текст-донор «Повій, вітре на Україну» С. Руданського) чи Д. Павличка «Не пора» (текст-донор «Не пора» І. Франка). У Д. Павличка спостерігається наскрізний перегук із віршем І. Франка: епіграф «Не пора, не пора» і кінець першої й останньої строфи: Павличкове *Не пора, не пора, не пора / Москалеві й хахлові служити – Франкове «Не пора»: Не пора, не пора, не пора / Москалеві й ляхові служити!*, що посилює звучання інтертекстового елемента.

Інтертекстом, який так само, як і заголовок, виконує функцію адресації, є присвята. Присвята як прагматичний знак сприйняття виступає як текстова «напрямна». Наприклад, В. Базилевський, присвятивши вірш «Возрадуйся, брате» В. А. Берсеневу, лікарю, директору Інституту проблем болю, зорієнтовує читача на розкриття у творі таланту цієї людини. П. Мовчан поему «Начерки до портрета Івана Франка» присвятив Д. Павличку. Можна припустити, що, крім вияву пошани Д. Павличкові, П. Мовчан заклав у цю присвяту приховану переадресацію до творчості поета, оскільки у Павличковому творчому доробку є кілька циклів поетичних творів про І. Франка, а сам П. Мовчан називає свій твір «Начерки...».

Ще одним інтертекстуальним елементом, який сприяє налаштуванню читача на інтертекстуальне прочитання твору і займає сильну передтекстову позицію, виступає епіграф. У сучасній українській поезії як епіграфи найчастіше використовуються цитати з Біблії і сакральних текстів, наприклад у В. Герасим'юка у вірші «Кроки на смерековім помості»: *Стережіться, щоб ви не погордували ні одним із малих сих, бо їх ангели у небі видять лице Отця мого, що на небі* (Матвія 18:10); з античних авторів, як-от В. Базилевський епіграфом до збірки «Шляхами вітру» обрав рядки з Епікура «*А душа твоя – вітер*»; з творів попередників, як у Д. Павличка рядки Т. Шевченка «*Церков-домовина / Розвалиться, а з-під неї / встане Україна*» читаємо як епіграф до вірша «*Страшно бути українцем нині*», чи сучасників як у циклі поезії С. Руденка. Епіграф, вікриваючи текст для інтертекстуальних зв'язків несе змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну чи змістовно-підтекстову інформацію. Сутність епіграфа виявляється лише в процесі функціонування, тобто в процесі включення його в метатекст [2, с. 147].

Крім описаних, одним із найбільш поширених інтертекстуальних елементів є цитата. Цитування передбака введення в текст-реципієнт дослівно відтвореної частини тексту-донора.

За повнотою представленості в тексті-реципієнті цитати поділяють на такі групи:

- повні: *Там – кожен поет – зайвий, / там лишився Зайвий Сашко, / ось і вірш його в трубіці гуде: / «Відгукнусь, та ніхто не гукне»* (Л. Голота «Провінціалка»);

- редуковані: *А хто ж тепер ту партію веде / І хто волає: «Всіх у ями»?!* (М. Сом «П'єтру Сіманенку»); автор у примітках до твору зазначає, що цитовані слова – це «скорочений варіант відомого вірша «Партія веде»»;

- сегментні: *Співали весело, чудово «Ще не вмерла...» / Тоді, коли Вона у гробі вже була* (Д. Павличко «Богданова нагайка»); *Кого «со дарами» ти ждала, / вечери не їла і ніч (не одну) недоспала* (Л. Голота «Провінціалка»).

За ознакою атрибутованості частини прототексту виділяють цитати:

- атрибутовані: ім'я автора введеного уривка вказують у самому тексті-реципієнті, як-от у Р. Кухарука: *Губи шептали молитву monsieur / Елюара: / Sur mon cahier d'ecolier / Sur mon pupitre et les arbres / Sur le sable, sur la neige / J'ecri ton nom, / Liberti* («Поема свободи»), або зазначають у примітках до твору, наприклад, М. Сом у примітках до вірша «Читаючи Миколу Галагана» наголошує, що слова, наведені у строфі *А я же учився у поповій школі, / У тій світлиці, де його сліди, / Де всюди страх, де всі малі і голі, / Та просять землю: «Велетнів роди!»*, – це слова «з відомого вірша П. Тичини «О земле, велетнів роди»»;

- псевдоатрибутована: «*У кожного своя вузькоколійка*», – / так провіщав столичний нам поет (Л. Голота «Провінціалка»); з натяком на автора: *В залізнім місті власні інтереси: / «Тут вам не Львів і навіть на Одеса!»* – / так глиняний повчав мене поет, / що на строфу завжди казав «куплет» (Л. Голота «Провінціалка»);

- неатрибутована: читач має здогадатися, хто є автором тексту-вкраплення: «*Вся нація хотіла б в Київ*», / але поети – й поготів (Л. Голота «Провінціалка»); спостерігаються зразки, де авторизація інтертексту не потрібна, оскільки текст-донор належить до прецедентних текстів, як наприклад, у В. Базилевського у вірші «Мчав трамвайчик» звучать рядки з пісні Д. Павличка «Два кольори»: *І стрімло в серці, як скоба: / «Червоне – то любов, / а чорне – то журба»* або у С. Майданської у творі «Лист 31. Спомин дитинства» лунає Різдвяна пісня: *Бігцем од двора до двора: / «Нова радість стала, / яка не бувала, / радуйся...»*.

За результатами спостереження з'ясовано, що в сучасній українській поезії проаналізовані різновиди інтертекстуальних елементів оформлюються такими мовними способами:

- лапки: *Співали «Заповіт». Стояли, / Як під присягою мечі... (Д. Павличко «Покаянні псалми»)* – назва твору Т. Шевченка; *І ми ставали разом з ними, / Молилися «Іже еси...»... (Д. Павличко «Засвідчую життя»)* – рядки з Молитви Господньої «Отче Наш»;

- курсив: *хай знервованим роєм / не підставлять голу шию / хай доконують / а я / братолюбієм укрию* (І. Андрусак «Шевченко») – слова з вірша Т. Шевченка «Молитва»: *А всім нам вкупі на землі / Єдинодумліє подай / І братолюбіє пошли;*

• розріджений шрифт: *Старість – це філософські води, / нерухома їх течія. / В безголову глибін природи / все пірнала б душа моя* – те, що автор використаної цитати В Розанов, В. Базилевський зазначає у примітках до свого твору;

• синтаксичні конструкції прямої й непрямої мови: *Дух болящий, Андрій, він не дивиться тоскно із неба, / Він. Забутий, деє тут, в самім серці святої глоті? / Де ж ти є? Озовись! Мені в світі нічого не треба, / Тільки б голос твої чути і ніжність твоєю берегти* (Д. Павличко «Голос Андрія Малишка»); *А ніч ядушна хай вівоча глина, / як розцвітає брунька смолоскипу, / як визволене сонце вироста / і червониться заклик на вустах: / – **Лунайте сю скалу!*** (П. Мовчан «Начерки до портрета Івана Франка»).

Аналіз різновидів інтертекстів, способів їх мовного оформлення й особливостей вияву в текстах-донорах дозволяє констатувати, що в творах сучасних майстрів поетичного слова спостерігаються інтенціональні й структурні типи інтертекстуальності:

• інтенціональні: а) риторичні (зокрема, цитування): *На все своя пора й свій час, / Як сказано в Еклезіаста, / А ми з'явилися якраз, / Як множилась червона каста...* (Д. Павличко «Ностальгія»);

• структурні: а) парціальні: *Як Гамлет, я ходжу поміж гробами, / Святих могил питаюся в журбі: / Чи далі жити з темними рабами, / Чи геть піти – **to be or not to be?*** (Д. Павличко «Покаянні псалми») – рядки із монологу Гамлета (В. Шекспір); *Фортеці дач. / Стрімкій ході / мамони звична ця онова / й відчуженість... / Та як тоді: / **Садок. / Пани. / Московська мова*** (В. Базилевський «Фортеці дач...») – перший рядок першої строфи вірша О. Олесья *Садок. Пани. Московська мова...* / *Веселі жарти, крики, сміх... / Майовий день. Квітки і трави. / Весна навколо і у всіх;* б) міметичні: текст-донор *Вірую в Єдиного Бога, Отця, Вседержителя, Творця неба і землі...* (молитва «Символ віри») – текст-реципієнт *Я вірую в Україну, та не в ту...* (Д. Павличко «Символ віри»); текст-донор *Як умру, то поховайте / Мене на могилі / Серед степу широкого / На Вкраїні милій, / Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі / Було видно, було чути, / Як реве ревучий* (Т. Шевченко «Заповіт») – текст-реципієнт – *Як умру, то поховайте / На балконі вдома, / Щоб не чув я і не бачив / Демократа Сома* (М. Сом «Микола Сингаївському»).

Викладене засвідчує, що інтертекстуальність є важливою ознакою сучасної української поезії. Митці майстерно вводять інтертекстуальні елементи у свої твори, розміщуючи їх у сильних позиціях як передтекстових (заголовок, присвята, епіграф), так і внутрішньотекстових (цитата в тексті). Вияв різних типів інтертекстуальності вказує на те, що поети глибоко філософськи опрацюють творчу спадщину своїх попередників і сучасників і влучно вживають їхні частини як актуальні вкраплення у власних поетичних творах. Установка на інтертекстуальність є одним із засобів організації сучасного українського мовно-поетичного простору, що сприяє виявленню й збагаченню зв'язків у контексті української й світової історії та культури.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо в деталізації характеристики кожного різновиду інтертексту, а також у з'ясуванні їх функцій у сучасній українській поезії.

Література:

1. Джанджакова Е. В. О поэтике заглавий / Е. В. Джанджакова // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 200-210.
2. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: [монография] / Н. А. Кузьмина. – М.: КомКнига, 2007. – 272 с.
3. Литвиненко Т. Е. Интертекст и его лингвистические основы (на материале латиноамериканских художественных текстов): автореф. дис. на соискание наук. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.05 – романские языки, 10.02.19 – теория языка / Т. Е. Литвиненко. – Иркутск, 2008. – 40 с.
4. Москвин В. П. Интертекстуальность: понятийный аппарат, фигуры, жанры, стили: [монография] / В. П. Москвин. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 168 с.
5. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: [монографія] / О. С. Переломова. – Суми: Видавництво Сумського державного університету, 2008. – 208 с.
6. Рижкова В. В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX – XX століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови / В. В. Рижкова. – Х., 2004. – 20 с.
7. Рябініна О. К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / О. К. Рябініна. – Х., 2008. – 18 с.
8. Шаповалова І. В. Інтертекстуальність ліричного циклу М. Волошина: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – російська мова / І. В. Шаповалова. – Х., 2007. – 20 с.
9. Шпак Ю. О. Типи інтертекстем у «Козацьких літописах» / Ю. О. Шпак // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – Вип. 32. – С. 167-172.

Джерела:

1. Андрусак І. Твори / Іван Андрусак // Молоде вино: [антологія поезії] / Упоряд.: М. Розумний, С. Руденко. – К.: Смолоскип, 1994. – С. 7-18.
2. Базилевський В. Шляхами вітру: [поезії] / Володимир Базилевський. – К.: Український письменник, 2011. – 416 с.
3. Герасим'юк В. Осінні пси Карпат: [поезії] / Василь Герасим'юк. – К.: Факт, 1999. – 112 с.
4. Голота Л. На чоловічий голос: [поезії] / Любов Голота. – К.: Український письменник, 1999. – 96 с.

5. Драч І. Берло: [книга поезій] / Іван Драч. – К. : Грамота, 2007. – 912 с.
6. Костенко Л. Мадонна перехресть: [поезії] / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 112 с.
7. Кухарук Р. Твори / Роман Кухарук // Молоде вино: [антологія поезії] / Упоряд.: М. Розумний, С. Руденко. – К. : Смолоскип, 1994. – С. 101-108.
8. Луків М. Поезії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/lukiv.html>.
9. Майданська С. Зійшло мені сонце печалі: [поезії] / Софія Майданська. – К. : Факт, 2007. – 284 с.
10. Мовчан П. Хрест: [поезії]: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=61&type=tvorch>.
11. Павличко Д. Символ віри: [поезії] / Дмитро Павличко. – К. : Видавництво ім. Соломії Павличко «Основи», 2013. – 208 с.
12. Руденко С. Твори / Сергій Руденко // Молоде вино: [антологія поезії] / Упоряд.: М. Розумний, С. Руденко. – К. : Смолоскип, 1994. – С. 163-170.
13. Сом М. Передай кодолу!: [вірші, пісні, жарти, епітафії та придибенції] / Микола Сом. – К. : Український письменник, 2007. – 286 с.